

ДІЯЛЬНІСТЬ П.Г. ЖИТЕЦЬКОГО У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ ВІДДІЛІ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРАТОРСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Відкриття Південно-Західного відділу Російського імператорського географічного товариства стало важливим етапом у розвитку українського національного руху другої половини XIX ст. Незважаючи на порівняно недовгий час існування Відділу, наукова та культурно-просвітницька діяльність його членів значно сприяла консолідації борців за українську справу. Одним з провідних науковців, що входили до складу Відділу, був П. Житецький – відомий український філолог і громадський діяч. А. Катренко зазначає, що П. Житецький прийняв активну участь у заснуванні й діяльності установи [1]. Документи і матеріали, які стосуються доробку П. Житецького, як члена Південно-Західного відділу містяться у двох томах “Записок”, що були видані протягом кількох років існування організації [2].

Участь відомого українського ученого у заснуванні і роботі Південно-Західного відділу Російського імператорського географічного товариства певною мірою висвітлена у праці Ф. Савченка [3], якому належить ґрунтовне дослідження історії цієї наукової установи. Свого часу, даного питання торкалися також О. Грушевський [4] та І. Житецький [5]. У своїх дослідженнях до нього зверталися А. та Я. Катренко [6], а також Н. Побірченко [7]. Проте окремого дослідження теми досі здійснено не було. Необхідністю дати комплексну оцінку діяльності П. Житецького як члена Південно-Західного відділу зумовлена поява даної розвідки.

Ідея відкриття установи, в рамках якої можна було б легально проводити українознавчі дослідження, сформувалася в середовищі київських українофілів у другій половині 60-х рр. Тоді ж була проведена підготовча робота, що проявилася, зокрема у розробці проекту статуту Південно-Західного відділу, що був складений за зразком інших, раніше утворених відділів Російського географічного товариства [8]. Серед завдань Відділу було визначено проведення досліджень зі статистики та етнографії, відшуку та публікація відомостей про Україну, які зберігаються у місцевих архівах та приватних осіб, організація експедицій з метою вивчення країни, а також збирання і збереження навчальних посібників: книг друкованих та рукописних, актів, карт і етнографічних предметів. Під проектом статуту Відділу підписалось 30 осіб. Серед них провідні діячі Київської громади: П. Житецький, В. Антонович, Ф. Вовк, М. Лисенко, К. Михальчук, О. Русов, П. Чубинський. Протягом тривалого часу Рада Російського географічного товариства у Петербурзі вважала за недоцільне відкриття Південно-Західного відділу. Зазначалося, що відкриття Південно-Західного відділу можливо лише за умови його повного забезпечення матеріальними засобами.

Незважаючи на це, відкриття Південно-Західного відділу все ж таки відбулося у Києві 13 лютого 1873 р. П. Житецький високо оцінив значення цієї події. “Се був справді великий здобуток для нашої справи, – писав він, – котра здобула собі твердий легальний ґрунт для свого розвою” [9].

На думку А. Катренко, заснування Південно-Західного відділу “відкривало можливість громадівцям у якійсь мірі, так би мовити “легалізувати” свою науково-культурницьку

працю, проводити її через офіційно діючу організацію, надаючи їй широкого розмаху... Відкриття такої наукової інституції громадівці вважали за свій великий успіх. З нею вони пов'язували великі надії на майбутнє" [10].

Високо оцінює значення Південно-Західного відділу Н. Побірченко. Вона вважає, що "наукову роботу Відділу можна порівняти хіба що з роботою Академії Наук. Щоправда, самі члени Відділу такої мети перед собою не ставили, вони вважали, що в них ще недостатньо для такої академічної праці ні сил, ні можливостей" [11].

Південно-Західний відділ значною мірою виправдав надії українофілів. Протягом неповних трьох з половиною років свого існування (лютий 1873 – червень 1876), силами його членів була зроблена значна науково-дослідницька і культурно-освітня робота. Членами Відділу було створено власну бібліотеку, у якій зберігалось понад тисяча книг, видано два томи "Записок" та організовано географічно-етнографічний музей, кількість експонатів якого перевищувала три тисячі. Відділ сприяв розгортанню українського національного руху. "Нове товариство скупчило сили розкинуті по всему краю і надбало Києву значність центра українського руху. Давно вже ся історична роля Києва не виявляла ся так виразно і яскраво, як в ті часи" – зазначав П. Житецький [12].

Перше засідання Відділу відбулось 13 лютого 1873 р. в залі Державного Банку. На ньому головував князь О. Дондуков-Корсаков, генерал-губернатор Київської, Подільської і Волинської губерній. Поряд із П. Чубинським, Н. Бунге, О. Русовим, В. Беренштамом, М. Лисенком, В. Шульгіним, П. Житецький був одним із фундаторів Відділу. 6 березня 1873 р. була розглянута програма для збирання статистичних та етнографічних відомостей складена П. Чубинським і О. Русовим. Вона виявилась недостатньо докладною, у зв'язку з чим була створена комісія під керівництвом В. Борисова для складання більш детального документу. Розробка проблем фізичної географії доручалася М. Константинову, О. Русов і Ф. Вовк повинні були займатись питаннями етнографії, а В. Рубінштейн – статистики. Мовознавчі питання мав розробляти П. Житецький.

Наприкінці 1873 р. Відділом було проведено заходи щодо вшанування його пам'яті М. Максимовича, який помер незадовго до цього [13]. На засіданні 18 листопада 1873 р. присвяченого пам'яті М. Максимовича було виголошено чотири промови: М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Левченка й П. Житецького. Останній зазначив, що М. Максимович "був насадителем філологічної науки у Києві", звернув увагу на ті роботи М. Максимовича, які стосувалися слов'янських "наріч", відмітив значення нововведень вченого у галузі філології. "Михайло Олександрович запропонував нове групування слов'янських наріч. ...Виділив російські наріччя в особливу групу, Михайло Олександрович перший вказав на характеристичну рису в них, яка об'єднує їх в одне ціле. Це так зване повноголосся – воно загальноросійське явище, для якого термін обрав Максимович. З цього часу термін цей установився в науці і давно увійшов в підручники" [14]. П. Житецький також вказав на основну тезу М. Максимовича щодо значення малоросійського наріччя. "На його думку, це основне наріччя, старобутнє і самостійне: воно жило на київському півдні раніше, ніж зародилось історичне життя в російській землі і сама земля ця пішла звідси з півдня на північ" [15]. Ці погляди були особливо близькими П. Житецькому, який усе своє життя присвятив вивченню українських діалектів і доведенню самотності української мови.

П. Житецьким було запропоновано зібрати бібліографічний і біографічний матеріал М. Максимовича, а також усі твори вченого, розпорошені у різних виданнях для бібліотеки Відділу. Пропозиція Житецького була одностайно схвалена. Для її реалізації на цьому ж

засіданні обрано комісію, до складу якої крім П. Житецького увійшли В. Антонович, М. Драгоманов, М. Левченко, О. Рогович, П. Чубинський, Феофілактів. Силами членів комісії протягом наступних трьох років було підготовлено і видано три томи творів М. Максимовича. Особливо багато зробив П. Житецький для впорядкування останнього, третього тому, який вміщував філологічні праці ученого.

Одним з найважливіших заходів проведених членами Південно-Західного відділу Російського географічного товариства було проведення одноденного перепису населення Києва. Його ініціатором виступив генерал-губернатор О. Дондуков-Корсаков, підготовка до здійснення перепису продовжувалась більше року. Була створена спеціальна комісія, очолювана П. Чубинським, яка склала детальний план перепису. Перепис відбувся 2 березня 1874 р. і був здійснений виключно силами членів Відділу. Безпосередніх свідчень щодо участі П. Житецького у здійсненні перепису немає, однак, враховуючи його активну участь в усіх заходах Відділу, можна припустити, що він залучився і до нього. Через півстоліття син П. Житецького Гнат відмітив, що “такого другого громадськими силами, до того й за науковими методами, зробленого опису Київ вже потім ніколи не зазнав, навіть і тоді, як населення його в п'ять разів побільшало, а зріст культури і міського господарства значно вище” [16].

Не менш важливим досягненням, членів Південно-Західного Відділу було проведення у Києві III Археологічного з'їзду, який проходив з 2 по 16 серпня 1874 р. З'їзд мав неабияке значення для тогочасного громадського та наукового життя. Як справжнє свято українознавства оцінив його М. Грушевський [17]. Серед доповідачів з'їзду був П. Житецький. Він виступив з доповіддю “Про Пересопницьке Євангеліє XVI ст.”, яка була високо оцінена вітчизняними і зарубіжними вченими-філологами. На цьому з'їзді “ідея українського самовизначення була видвинута на підставі науки. В рефератах наших, – зазначав Житецький, – на з'їзді протягнута була ідея ся до найдавніших часів існування українського народу, а з другого боку – висвітлене було культурне значіння її в пам'ятниках народного слова і письменства українського” [18].

Під час проведення з'їзду стало очевидним, що Київ вже сформувався, як дієвий центр української науки і боротьби за українську справу. “На з'їзді учені гості побачили, що з ідеями обрусіння нічого і соватись в Київ, бо Київ є справжній город настоящої Русі, котра досить цінує себе і хоче востати ся сама собою” [19].

Після завершення археологічного з'їзду 1874 р. частина членів Південно-Західного відділу, до якої належав і П. Житецький, була звинувачена у тому, що вони поширюють ідеї українського сепаратизму і являються соціалістами, “що в одній кишені носять вони писання батька Тараса, а в другій – писання Маркса” [20]. Низка подібних інвектив з'явилася у газеті “Киевлянин”. Члени Відділу відповідали “Киевлянину” на сторінках “Киевского Телеграфа”, газети, яка до самого свого закриття у 1876 р. друкувала звіти засідань Південно-Західного відділу. Серед 14 осіб, які обіцяли своє співробітництво “Киевському телеграфу” у заяві від редакції, надрукованій у першому числі газети 1 січня 1875 р., значилося й ім'я П. Житецького.

У 1874 р. публікації, в яких III Археологічний з'їзд звинувачувався у недостатньому науковому рівні доповідей і політичній заангажованості, з'явилися у польській пресі [21]. З 1875 р. в Петербург систематично надходили доноси щодо політичної неблагонадійності членів Відділу та звинувачення їх в українському сепаратизмі.

У 1875 р. відбуваються зміни у керівництві Відділом. 7 лютого 1875 р. свої повноваження склав П. Чубинський, а в травні керівником Відділу став В. Антонович. Навесні 1875 р. на знак протесту проти напряду діяльності Відділу зі складу його членів вийшли М. Юзефович і В. Шульгін.

Робота Відділу продовжувалась, не дивлячись на несприятливі зовнішні і внутрішні фактори. Протягом 1875 р. відбулось 8 засідань Відділу, які з осені проходили в одній з аудиторій Київського університету. Була створена комісія для складання нової етнографічної програми, до складу якої увійшли В. Антонович, В. Беренштам, Ф. Вовк, П. Житецький, М. Зібер, О. Класовський, М. Константинович, Т. Маковецький, П. Чубинський. З етнографічними матеріалами, які надходили до Відділу, знайомились всі його члени, а потім відповідно до наукових інтересів “члени гуртка розподіляли... розробку матеріалу”. П. Житецький таким чином отримував інформацію щодо діалектів української мови [22], а також лексикографічні матеріали. За звітом 1875 р. йому на розгляд було передано матеріали мови старців. Було започатковано складання III тому “Записок”, до якого мала увійти доповідь П. Житецького “О формах малоруського глагола”, з якою Павло Гнатович виступив на одному з засідань Відділу.

Протягом 1875-1876 рр. політична ситуація навколо діяльності Південно-Західного відділу вкрай загострилася у зв'язку з постійними наклепами на членів товариства. Фатальною для Відділу виявилася поїздка до Петербургу М. Юзефовича, і його донесення Олександрю III. 18 травня 1876 р. було видано Емський указ, за яким “заборонялась вся українська шкільно-педагогічна література і установлювалась так звана правопись для видань етнографічних і белетристики” [23]. Заборонялись також “різні сценічні вистави і читання на малоросійській мові, а однаково і друкування на ній же текстів до музичних вог” [24]. Ще раніше було заборонено видання “Киевского Телеграфу”. Ці обставини унеможливили подальшу діяльність. У червні 1876 р. Південно-Західний відділ Російського імператорського географічного товариства був закритий, на підставі причетності його членів до українофільського руху і поширення книжок і підручників українською мовою [25].

П. Житецький був одним з найактивніших членів Південно-Західного відділу Російського імператорського географічного товариства протягом усього часу його існування (1873-1876). Він взяв участь майже в усіх заходах, що були організовані Відділом, збирав лексикографічні матеріали, досліджував діалекти української мови, активно розробляв мовознавчі питання в рамках етнографічної програми Відділу. За його ініціативи відбулося упорядкування і видання праць М. Максимовича. Тим самим П. Житецький зробив істотний внесок у розвиток українознавчих студій другої половини XIX ст.

Використана література:

1. Катренко А.М. “Молю Бога, щоб він подав Вам змогу і силу закінчити сей колосальний труд...” (епістолярія П.Г. Житецького і М.С. Грушевського) // Пам'ять століть. – 2001. – №1. – С. 20-21.
2. Записки Юго-Западного отдела Русского географического общества. – 1874. – Т.1. – 1875. – Т.2.
3. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х рр. Київ-Харків, 1930. – 415 с.
4. Грушевський О. Из жизни киевского украинского кружка // Украинская жизнь – 1915. – №11-12 – С. 33-39.
5. Житецький І. Південно-Західний Відділ Географічного Товариства у Києві. (З приводу 50-річчя його закриття в 1876 році) // Україна – 1927. – Кн. 5. – С. 31-36.
6. Катренко А.М. Український національний рух XIX ст. Ч. II. 60-90-ті роки XIX ст. – К., 1999, 189 с.; Катренко А.М. Катренко Я.А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60-90-ті роки XIX ст.) – К., 2003. – 180 с.

7. Побірченко Н. С. Павло Житецький – український вчений, педагог, громадський діяч. – К., 1997 – 36 с.
8. Побірченко Н. педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття. Книга 1. Київська громада. – К., 2000. – 307 с.
9. Савченко Ф. Вказана праця. – С. 13.
10. Житецький П.І. З історії київської української громади // Записки наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – 1913. – Т.116. – С. 182.
11. Катренко А.С. Український національний рух XIX ст. Ч. II. 60-90-ті роки XIX ст. – К., 1999. – С. 78.
12. Побірченко Н. педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття. Книга 1. Київська громада. – К., 2000. – С. 107.
13. Житецький П.І. Вказана праця. – С. 183.
14. Савченко Ф. Вказана праця. – С. 50.
15. Речь П.И. Житецкого // Записки Юго-Западного отдела Русского географического общества. – 1874. – Т.1 – С. 80.
16. Там само. – С. 80-81.
17. Житецький П.І. Вказана праця. – С. 34.
18. Грушевський М. Иллюстрированная история Украины – К., 1997 – С. 532.
19. Житецький П.І. З історії київської української громади // Записки наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – 1913 – Т.116. – С. 183.
20. Там само.
21. Там само.
22. Kijów, 27 sierpnia // Dziennik Poznański – 1874 – №205 – Rocznik XVI – Czwartek, 10 września.
23. Грушевський О. Вказана праця. – С. 38.
24. Житецький П.І. З історії київської української громади // Записки наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. – 1913 – Т.116. – С. 184.
25. Грушевський М. Вказана праця. – С. 679.
26. Савченко Ф. Вказана праця. – С. 106.

Логвиненко О.

ІДЕЇ М.П. ДРАГОМАНОВА ДЛЯ БУДІВНИЦТВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Сьогоднішні суперечки різних політичних сил з приводу державотворення, Конституційної реформи, української ідеї роблять вкрай актуальними звернення до наукової та публіцистичної спадщини М.П. Драгоманова – одного з перших мислителів, якій дав широку і реальну політичну програму українського руху, обґрунтував зміст конституційного порядку, місцевого самоврядування, прав особистості. На жаль, під цим кутом зору його спадщина ще не розглядалась. Тому завдання статті – визначити ідеї М.П. Драгоманова корисні для будівництва сучасної Української держави.

В пошуках вирішення однієї з найбільш важких для України проблем – національної – М. Драгоманов насамперед врахував тісний зв'язок української справи з європейською і світовою. “Треба шукати всесвітньої правди, котра була б спільною всім національностям” – писав він, вважаючи, що українська національна ідея космополітична за змістом і національна за формою, ґрунт і засіб, на якому робиться “головна справа – розвиток людства і суспільства, розвиток політичний, соціальний і культурний...” [1].

Перебуваючи повноважним представником України в Європі, М. Драгоманов намагався поєднати українські визвольні програми з сучасними йому західними демократично-ліберальними та соціалістичними рухами, не нехтуючи при цьому українських традицій, які йшли в руслі європейського прогресу. Варто було б сьогодні мати